

PERGALĖS KARE ATMINIMAS: TARP AUTENTIŠKO IŠGYVENIMO IR IDEOLOGINĖS PANAUDOS

Vasilijus Safronovas

2010 m. gegužės 27–29 d. Rusijos valstybiniame Imanuelio Kanto universitete (Kaliningradas) vyko trišalis mokslinis seminaras „Pergalė prieš fašizmą Kaliningrado srities, Varmijos-Mozūrijos vaivadijos ir Klaipėdos krašto gyventojų atmintyje“. Pastaraisiais metais tai jau trečiasis seminaras, organizuojamas bendradarbiaujant Olsztyno (Rytinių tyrimų centras prie Wojciecho Kętrzyńskiego vardo mokslinių tyrimų instituto), Kaliningrado (Rusijos valstybinis Imanuelio Kanto universitetas) ir Klaipėdos (BRIAI, Istorijos katedra) istorikams. Pirmas tokio pobūdžio renginys Klaipėdoje įvyko 2009 m. balandį, antrasis Olsztynė – 2009 m. spalį.¹

Trečiojo seminaro objektu jį organizavę Kaliningrado istorikai pavertė Antrojo pasaulinio karo simbolių ir siužetų (ypač pergalės simbolio) raišką viešojoje erdvėje, viešajame atminime bei privačiuose atsiminimuose. Imanuelio Kanto universiteto Istorijos fakulteto dekanas doc. Valerijus Galcovas prasarė, kad seminaro temą Rusijos kolegoms parinko atsižvelgdami į šiemet minimą pergalės kare 65-metį. Toks pasirinkimas nestebina: juk su Antruoju pasauliniu karu susiję simboliai ir siužetai tebevaidina centrinį vaidmenį daugelio Europos šalių atminimo kultūrose. Prof. habil. dr. Mieczysławas Jackiewiczus, Rytinių tyrimų centro prie W. Kętrzyńskiego instituto veiklos programos koordinatorius, pažymėjo, kad apie pergalę kare tebėra aktualu kalbėti, kadangi jaunoji karta nežino, kas yra karas būtent todėl, kad buvo pasiekta pergalė. Tuo aktualesnė ši tema Rusijoje, kurioje „Didysis tėvynės karas“ ir jame pasiekta pergalė apskritai yra pagrindinis, visą Rusiją telkiantis, tapatybės elementas.

Renginio metu buvo pristatyta vienuolika pranešimų, kuriuose karo ir pergalės patyrimo traktavimas bei vaidmuo buvo aptartas keliais aspektais. Kalbėta apie karo ir pergalės simbolių panaudojimą politiniais ir tapatybių darybos tikslais, šių reiškinių dokumentinį ir istoriografinį pažinimą, atspindžius persikėlėlių į Rytų Prūsiją atsiminimuose ir karo metų poezijoje.

Pirmasis pranešėjas doc. Valerijus Galcovas uždavė kritišką viso seminaro toną apžvelgdamas karo ir pergalės atminimą dabartinės Rusijos sociokultūrinėje erdvėje. Pranešėjo teiginiai, kad Rusijoje dominuoja herojinis, Leonido Brežnevo laikais suformuotas, naratyvas apie karą, užtemdantis autentišką karo patyrimą; kad prezidento Vladimiro Putino valdymo metais skaičius žmonių, 1945 m. pergale besididžiuojančių labiausiai iš visų XX a. Rusijos istorijos įvykių, tik išaugo; kad Rusijoje vyraujantis „Didžiojo tėvynės karo“ naratyvas yra menkai įpintas į bendrą Antrojo pasaulinio karo kontekstą („nepatogūs“ karo įvykiai neišsąmoninti; daug kas mano, kad SSRS viena būtų galėjusi laimėti karą), iš esmės nėra nauji. Visgi tai, kad šie teiginiai pasigirdo Kaliningrade iš Rusijos istoriko lūpų, ko gero, aiškiai liudija, kad Rusijoje, panašiai kaip ir Lietuvoje, atskirtis tarp to, kas nuolat transliuojama su medijų pagalba viešojoje erdvėje, ir to, apie ką mąstoma akademinėje bendruomenėje, irgi plečiasi.

Iš dekanų žodį perėmęs prof. habil. dr. Mieczysławas Jackiewiczus pasakojo apie tai, kiek daug karo potyrių išgyveno viena gyventojų grupė – rytinių Lenkijos teritorijų, kurias 1939 m. rugsėjį okupavo Sovietų Sąjunga, gyventojai: 1940 m. pradžioje jie išgyveno stalinines deporta-

¹ Apie du pirmuosius seminarus plačiau žr.: *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės išvalgos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVIII). Sud. A. L. ARBUŠAUSKAITĖ. Klaipėda, 2009, p. 343–344.

cijas, 1941 m. ir 1944 m. dukart patyrė fronto perėjimą, galiausiai stebėjo ar išitraukė į sovietinių partizanų **Armia Krajowa** veiklą, išgyveno sovietinius „valymus“ ir pagaliau 1944–1945 m. sandūroje „repatrijavo“ į Lenkijos naujai įgytas buvusias Rytų Prūsijos pietines žemes. Toks siužetinės linijos pokrypis seminare, viena vertus, darsyk parodė, kad dėl vienokių ar kitokių priežasčių nevartojant adekvačių terminų, mokslinis dialogas dažnai apsunksta (pagrindinė abiejų pranešėjų teorinė kategorija buvo „istorinė atmintis“, tačiau V. Galcovas kalbėjo apie ją kaip apie viešojoje erdvėje formuojamą reiškinių, o M. Jackiewiczzius vartojo šią sąvoką konkrečios gyventojų grupės atsiminimams įvardyti). Antra vertus, šis doc. V. Galcovo ir prof. M. Jackiewiczzius pranešimuose išryškėjęs kontrastas gerai atskleidė esminį skirtumą tarp autentiškais karo išgyvenimais pagrįstų prisiminimų ir to, kuo jie virsta naudojami propagandiniiais ir tapatybių palaikymo tikslais.

Galima sakyti, kad šis kontrastas nubrėžė tam tikrus interpretacijos rėmus, į kuriuos įsikomponavo daugelis kitų pranešimų. Apie karo siužetų, pergalės simbolio panaudojimą propagandiniiais, tapatybių darybos tikslais savo pranešimuose kalbėjo Klaipėdos universiteto Istorijos katedros vedėjas doc. dr. Vygantas Vareikis ir doktorantas Vasilijus Safronovas. V. Vareikis iš keturių etiudų sukonstruotame pranešime pristatė platų klausimų, susijusių su Klaipėda ir Antruoju pasauliniu karu, spektrą, užbaigdamas išvalgomis apie tai, ką reiškia pergalė ir Klaipėdos išvadavimo minėjimai dabartinei Klaipėdos rusakalbių bendruomenei. V. Safronovas koncentravosi į 1945 m. sausio 28 d. „Klaipėdos išvadavimo“ siužeto vaidmenį sovietmečiu formuojant Klaipėdos miestiečių tapatybę. Šį siužetą pranešėjas apibūdino kaip tarybinę tapatybės ideologiją palaikiusį kilmės mitą (dabarties kilmę stereotipiškai paaiškinantį sakralinį pasakojimą), sykiu atkreipdamas dėmesį į sovietmečiu Klaipėdoje egzistavusias alternatyvas, su kuriomis minėtoji tapatybės ideologija galiausiai turėjo konkuruoti.

Seminarui baigiantis, švytuoklė vėl pakrypo autentiškais potyriais grįstų karo atsiminimų link. Apie juos kalbėjo Rytinių tyrimų centro (Olsztynas) mokslo darbuotojas Tadeusz Baryła, kuris lenkiškai aiškino, kaip karas ir taika atsispindi Lenkijai priklausančios Rytų Prūsijos dalies gyventojų atsiminimuose. Po to panašios tematikos pranešimą, tik šįsyk skirtą Kaliningrado srities naujakuriams, pristatė Kaliningrado kolegos prof. dr. Jurijus Kostiašovas ir prof. dr. Andrejus Jarcevas. Iš nepaprastai turiningų Kaliningrado srities naujakurių atsiminimų, užfiksuotų per 1990–1991 m. vykusias mokslines ekspedicijas taikant žodinės istorijos metodiką², jie atrinko ir pristatė klausovams tai, kokius atsiminimus prieš du dešimtmečius Kaliningrado srities naujakuriai pateikė apie karą, nelaisvės ir okupacijų laikotarpį ir pergalę.

Teminei seminaro švytuoklei balansuojant tarp autentiška patirtimi grįstų gyventojų atsiminimų apie karą pristatymo ir kalbėjimo apie karo simbolių ir siužetų panaudą propagandiniiais tikslais, šiuodu tematiniais laukais savitai sujungė Klaipėdos universiteto BRIAI vyriausiojo mokslo darbuotojo prof. dr. Rimanto Sliužinsko pranešimas, parengtas kartu su BRIAI vyresniąja mokslo darbuotoja doc. dr. Arūne Liucija Arbušauskaite. Keturi vaizdo įrašai, kuriuos pademonstravo ir vaizdžiai pakomentavo profesorius, galėjo leisti susirinkusiesiems susidaryti vaizdą apie tai, kiek autentiškų emocijų ir kiek ritualizacijos bei ideologizacijos esama Klaipėdoje kasmet vykstančiuo-

² Devyniolika tomų medžiagos, surinktos šių ekspedicijų metu, šiuo metu saugoma Kaliningrado srities istorijos ir meno muziejaus moksliniame archyve. Jos pagrindu parengtas leidinys pirma pasirodė Vokietijoje, po to Lenkijoje, Sankt Peterburge ir galiausiai buvo išleistas Kaliningrade. Plg. *Als Russe in Ostpreussen: sowjetische Umsiedler über ihren Neubeginn in Königsberg (Kaliningrad) nach 1945*. Hrsg. von E. MATTHES. Ostfildern, 1999; *Восточная Пруссия глазами советских переселенцев. Первые годы Калининградской области в воспоминаниях и документах*. Рук. авт. коллектива Ю. КОСТЯШОВ. 2-е изд., испр. и доп. Калининград, 2003.

se minėjimuose, skirtuose Pergalei Sovietų Sąjungos kare prieš Vokietiją (gegužės 9 d.) ir Klaipėdos „išvadavimui“ (sausio 28 d.).

Keturi likę pranešėjai kalbėjo apie karo veiksmų Rytų Prūsijoje dokumentinį ir istoriografinį pažinimą. Prof. dr. Gennadijus Kretininas apžvelgė 1945 m. sausio–gegužės mėnesiais vykusios Rytų Prūsijos karinės operacijos pažinimo istoriografijoje ir memuaristikoje formavimąsi po Antrojo pasaulinio karo. Visus Sovietų Sąjungoje pokariu pasirodžiusius tekstus, skirtus šiai operacijai, autorius sugrupavo į tris dalis: plačiajam vartojimui skirtą literatūrą, riboto prieinamumo literatūrą ir išlaptintą literatūrą. Kaip ir anksčiau šiomis temomis rašę autoriai, G. Kretininas irgi pastebėjo tendenciją – kuo siauresniam ratui buvo skiriami tekstai apie minėtą karinę operaciją, tuo jie buvo išsamesni ir analitiškesni.

Po profesoriaus kalbėjęs W. Kętrzyński vardo instituto (Olsztynas) mokslo darbuotojas dr. Marcinas Wakaras vardijo publikacijas, skirtas Antrajam pasauliniam karui, kurios nuo 1957 iki 1980 m. pasirodė Olsztynėje leistame visuomeniniame-kultūriniame periodiniame leidinyje „Warmia i Mazury“. Lyginant karo įvykių pateikimą 7–8-uoju dešimtmečiais Lenkijoje ir Sovietų Sąjungoje, akivaizdu, kad Lenkijoje daugeliu klausimų buvo galima kalbėti gerokai laisviau. M. Wakaras tai atskleidė pateikęs kai kuriuos seminario dalyvius nustebinusią informaciją apie tai, jog Olsztyno leidinyje „Warmia i Mazury“ jau sovietmečiu buvo rašoma apie kruizinio laivo „Wilhelm Gustloff“ tragediją: jį, gabenusį tūkstančius civilių, 1945 m. sausio 30 d. nuskandino SSRS povandeninis laivas S-13 (įdomi detalė: Kaliningrado centre 2001 m. liepos 28 d. Rusijos karinio jūrų laivyno iniciatyva buvo atidengtas paminklas S-13 vadui Aleksandru Marinesko).

Kaliningrado srities valstybinio archyvo atstovė Varvara Jegorova pristatė negausius Antrojo pasaulinio karo istorijos šaltinius, saugomus Kaliningrado srities valstybinio archyvo fonduose. Anot pranešėjos, daugiausia tai – dokumentinė medžiaga iš asmeninių archyvų. Savitai į seminario dalyvių būrį įsikomponavo ir Kaliningrado literatas Olegas Gluškinas, kuris aptarė Rytų Prūsijos karinės operacijos dalyvių karo metų ir vėlesnę kūrybą apie karą. Pasak literato, fronte sukurta poezija karo metais vaidino ypatingą vaidmenį, kadangi padėjo išgyventi raudonarmiečiams, kurie, skirtingai nei Vermachto kariai, neturėjo atostogų ir gyveno „purvini ir blusini“. O. Gluškinas teigė, kad pokario metais pasirodė karo dalyvių grožiniai kūriniai apie karą vertingi dėl juose atspindėtų tikroviškų išgyvenimų. Glaustą pasisakymą pranešėjas baigė pristatydamas kelias ištraukas iš Kaliningrade išleistų karo metų poezijos ir prozos rinkinių³.

Seminaraž vainikavo diskusija, suteikusi galimybę detalčiau susipažinti su skirtumais ir panašumais to, kas buvo ir tebėra aktualu trijose šalyse, kalbant apie Antrąjį pasaulinį karą buvusioje Rytų Prūsijos teritorijoje. Kolegos kaliningradiečiai buvo pagirti už vykusiai parinktą temą, kuria visoms trims šalims atstovavę seminario dalyviai turėjo ką pasakyti. Taip pat buvo aptartos tolesnio bendradarbiavimo galimybės, sutarta būsimų panašaus formato renginių tematiką orientuoti kultūros paveldo ir atminties reiškinį, susijusių su buvusiu Rytų Prūsijos regionu, pažinimo kryptimi. Seminaro dalyvių pranešimus jo iniciatoriai įsipareigojo publikuoti.

³ *Эхо войны: поэзия*. Калининград, 2005; ИВАНОВ, Ю. *Танцы в крематории: десять эпизодов кёнигсбергской жизни*: роман. Калининград, 2006.